

Miért nem kerülnek kevesebbe a folyóiratok az elektronikus publikálás korában?

A tudományos kommunikáció központi médiumai több mint háromszáz esztendeje a folyóiratok. Ennek ellenére az utóbbi harminc évben a kiadónak szembesülniük kellett azzal, hogy az emelkedő előfizetési árakkal a könyvtárak költségvetései nem képesek lépést tartani. Mindeközben nemcsak az árak lettek egyre magasabbak, de az elmúlt 20 évben a folyóirat-kínálat is gyorsan növekedett: egy 2006-os brit felmérés szerint körülbelül 20-25 ezer szakmailag lektorált („peer-reviewed”) tudományos folyóirat jelenik meg évente. Ezek mintegy 60 százalékának elektronikus változata is van (többségük nyomtatottan és online is hozzáférhető). A lektorált folyóiratok 10%-a nyílt (open access) hozzáférésű.

Ha a folyóiratokhoz kapcsolódó költségeket vizsgáljuk, szükség van némi fogalomtisztázásra. A folyóirat ára jelentheti a ténylegesen kifizetett árat csakúgy, mint az előállítás költségeit. *Donald King* értelmezésében ez utóbbi *rögzített költség*. A *változó költség* ezzel szemben több tényezőnek (így pl. az előfizetések számának, a nyomtatandó, postázandó példányszámnak, az előfizetések kezelésének stb.) a függvénye. A *rögzített* és a *változó* költségek együtt jelentik a *direkt költségeket*, ezekhez járulnak még az *indirekt költségek* (pl. marketing), majd mindezek összeadásából adódik a *teljes költség*. Egy folyóirat megjelenítésének *átlagos költsége a teljes költség, osztva az előfizetések számával*. A vételi ár és az átlagos költség különbözetéből adódik a kiadó haszna. (A cikk ilyen mértékben nem fejt ki a költség típusokat, ezért célszerűnek találtam a *Donald King*-cikk [1] vonatkozó részeit összefoglalni. (A ref.)) A szerző a tanulmány céljának megfelelően az „első példány előállításának a költségét” („first copy cost”) vizsgálja.

A folyóiratárak közötti jelentős eltéréseket egy tíz évvel ezelőtti tanulmány a kiadói iparágra jellemző különös gazdasági környezetre vezeti vissza.

Szerzője, *Andrew Odlyzko* [2] szerint az egyik ok az árverseny hiánya. Ez teszi lehetővé, hogy a kiadók a változó globális gazdasági körülmények, a könyvtárak büdzséit sújtó megszorítások ellenére folyamatosan hatalmas bevételeket könyvelhessenek el. 2002-ben a legnagyobb tudományos kiadó, az *Elsevier* összbevétele 26, működési nyeresége pedig 25%-kal növekedett. Az egyre szűkülő könyvtári költségvetések ellenére az *Elsevier* üzleti profitja 2009-ben is 21 százalékos emelkedést mutat.

Odlyzko szerint a másik, az árakat kedvezőtlenül alakító tényező a „torz ösztönzés”. Magyarul, a kutatók elsősorban a folyóirat presztízst tekintik cikkük megjelentetésekor, és nem érznek ösztönzést arra, hogy azzal is kalkuláljanak, mennyibe kerül a cikkük megjelentetése a társadalomnak. A magas presztízssű folyóiratoknak pedig általában az árak is magasak. Ez a helyzet nagymértékben a második világháborút követő publikálási intenzitás megnövekedésének a következménye: a tudós társaságok által működtetett, nonprofit kiadók emiatt kénytelenek voltak nívós kéziratokat visszadobni vagy késve megjelentetni, amit kihasználva az üzleti vállalkozók új publikálási lehetőségeket teremtettek a „hoppón maradt” szerzők számára. Ma már a legjelentősebb kiadók profitorientáltak, és a kiadói piacot a cégek fúziója, a kisebb kiadók nagyobbak általi elnyelése jellemzi. Az olykor csupán egy-két folyóiratot megjelentető tudós társaságok helyzetét tovább nehezíti, hogy a kereskedelmi kiadók az elektronikus folyóiratok piacán csomagokban árusítják termékeiket, s ezzel rendszeresen megnyirbálják a könyvtárak beszerzési kereteit. Míg ugyanakkor a profitorientált és nonprofit kiadók által megjelentetett folyóiratok között nincsen minőségi különbség (sőt egyes felmérések arról tanúskodnak, hogy a kutatók a nonprofit társaságok folyóiratait preferálják), addig a kereskedelmi kiadók átlagosan 2,8-szor többet kérnek el egy folyóirat-előfizetésért.

A cikk szerzője a következőkben felveti a kérdést: mennyiben befolyásolja az első példány létrehozásának költségeit az elektronikus folyóiratok megjelenése? Kevesebbe kerül-e a folyóirat elkészítése egy „born digital” (elektronikusan megjelenő) kiadvány esetén?

Az első példány létrehozásának költségei a szerkesztőségben folyó munkálatok (lektorálás, tördelés stb.) költségeit foglalják magukban. A különböző felmérések némileg eltérő eredményeket mutatnak. A *Cambridge Economic Policy Associates* 2008-as jelentése szerint egy cikk létrehozásának átlagos költsége 4000 £. Egy korábbi, 1996-os átfogó vizsgálat arra a következtetésre jutott, hogy az első példány (first copy) ára 2000 és 4000 USD között mozog. Egy harmadik, 2002-es felmérés készítői a kiadókat kérdezték: mennyit fizetnek a referálást, lektorálást, tördelést stb. végző munkatársaknak, és ebből kalkulálták ki, hogy egy cikk megjelentetése 420–2500 USD.

Donald W. King és *Carol Tenopir* 2000-es megjelenésű könyvükben [3] kimutatták, hogy 1975 és 1995 között a folyóiratok ára 160%-kal növekedett (avagy a 260%-ára nőtt). Az előfizetések árának emelkedésével az előfizetők száma is meglehetősen megcsappant – különösen az egyénié. Ez utóbbiból következik, hogy a folyóirat teljes költségének egyre nagyobb hányadát teszi ki a rögzített költség. Szintén ezzel összefüggésben mutatkozik nagy eltérés a folyóirat-előfizetések árai között: egy 10 ezer előfizetővel rendelkező folyóirat átlagosan 70, egy mindösszesen 500 előfizetőt felmutató pedig 775 dollárba kerül. A szerzők kiszámolták az egy előfizetésre jutó legalacsonyabb árat, amely összeg a folyóirat megjelentetésének költségeit fedezi. Ez a kereskedelmi kiadónál magasabb, mint a nonprofit kiadónál.

Míg az említett tanulmányok nem tesznek különbséget az első példány megjelentetési költségei között a megjelentetés módja (elektronikus vagy nyomtatott) alapján, *Julian Fischer*, a *Scholarly Exchange* kezdeményezés egyik vezetője szerint [4] a kizárólag elektronikus folyóirat megjelentetését jóval kevesebb költség terheli. Számításai szerint egy 50 cikket tartalmazó e-folyóirat megjelentetése kevesebb, mint 4000 dollárba kerül. Kétszer ennyi cikk esetén ez az összeg csupán körülbelül 7000 dollárra megy fel, 250 cikk esetén egy évben a megjelentetés költsége 17 000 dollár alatt van. Ha eltekintünk az XML-konverziótól és a cikkek metaadatokkal való ellátásától, az említett költsé-

gek nagymértékben redukálhatók (1200, 1650, és 3000 USD).

Tovább árnyalja a képet, és bonyolítja az egyes folyóiratok beszerzési költségeinek megállapítását a „Big Deal” (ami közelebbről a kiadók által összeállított nagy e-folyóiratcsomagok megvásárlását jelenti, egyes folyóiratok egyedi előfizetése helyett), valamint a konzorciális beszerzés. A szerző egy iráni példán keresztül illusztrálja, hogy milyen mértékű különbségek adódhatnak attól függően, hogy egy folyóiratot önállóan vagy konzorciális keretek között vásárol meg egy könyvtár.

A teheráni *Shahed Egyetem* 2007 januárjában még igen magas árat, átlagosan 1000 dollárt fizetett egy-egy angol nyelvű nyomtatott folyóiratért

évente. Az egyetem könyvtárosai ezért áttértek az elektronikus verziók előfizetésére. A könyvtár ugyanakkor a „CONSIRAN” konzorciumnak is tagja, a konzorciálisan előfizetett angol nyelvű elektronikus folyóiratok ára egy évre átlagosan 24 dollár, vagyis rendkívül alacsony. Az egyetemnek az Egészségügyi Minisztérium támogatásának köszönhetően hozzáférése van több orvostudományi folyóirathoz is, valamint – különböző iráni tudományos együttműködések révén – egyéb perzsa nyelvű elektronikus forrásokhoz. Egy perzsa nyelvű folyóirat éves előfizetése egyébként átlagosan mindösszesen 10 dollár.

A konzorciális beszerzéseken túl megkerülhetetlen a nyílt hozzáférésű folyóiratok kérdése. A szerző sorra veszi e folyóiratok kiadásfinanszírozásának különböző modelljeit. Ezek: a szerző fizeti a cikke megjelenésének költségeit; valamely kutatási alap állja a megjelentetést; az egyes felsőoktatási intézmények vagy kutatóintézetek tagsági díjat fizetnek a kiadó intézmény számára, s ennek fejében tagjaik jogosultakká válnak bizonyos számú cikk ingyenes vagy kedvezményes áron történő megjelentetésére az adott folyóiratban; egy direkt erre a célra alapított pénzalapból térítik meg a megfelelő pénzforrással nem rendelkező szerzők publikációjának kiadását.

A cikk írója felhívja a figyelmet, hogy a nyílt hozzáférésű folyóirat-kiadás 2006-ban még csak a szakmailag lektorált (peer-reviewed) folyóiratok 10%-ára terjedt ki, másfelől a cikkmegjelentetés ilyen módja számos, a jövőben megválaszolendő kérdést vet fel. Példának okáért egy 2009-es egyesült államokbeli felmérés tanúsága szerint a tudományos cikkekhez való hozzáférés terén nem

érvényesül az a logika, hogy az emberek inkább választják azt, ami ingyen van, mint azt, amihez drágán juthatnak hozzá.

A szerző konklúziója, hogy az árverseny hiánya és a torz ösztönzés a folyóirat-kiadás elektronikussá válása után is meghatározóan befolyásolja a folyóiratárakat, mint ahogy továbbra is az „első példány előállításának a költsége”, a rögzített költség teszi ki a kiadó megtérítendő kiadásainak nagyobbik részét.

Irodalom

- [1] KING, Donald W.: The cost of journal publishing: a literature review and commentary. = Learned Publishing, 20. köt. 2. sz. 2007. p. 85–106.
- [2] ODLYZKO, Andrew: The economics of electronic journals. = The Journal of Electronic Publishing, 1998.
http://www.firstmonday.org/Issues/issue2_8/odlyzko/index.html

[3] TENOPIR, C. – KING, D. W.: Towards electronic journals: realities for scientists, librarians, and publishers. = Special Libraries Association, Washington, D.C., 2000.

[4] FISHER, Julian H.: Scholarly publishing re-invented: real costs and real freedoms. = The Journal of Electronic Publishing, Spring, 2008.

/MOGHADDAM, Golnessa Galyani: Why are scholarly journals costly even with electronic publishing? = Interlending & Document Supply, 37. köt. 3. sz. 2009. p. 149–155.

<http://www.emeraldinsight.com/10.1108/02641610910985639/>

(Dancs Szabolcs)